

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ОРЛОВА МАРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 821.112.2(436)Гандке]:82-96:111.852

**ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА ТА ПОЕТИКА
ПРОЗИ ПЕТЕРА ГАНДКЕ**

Спеціальність 10.01.04 – література зарубіжних країн

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі прикладної лінгвістики Черкаського державного технологічного університету, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Шпак Валерій Кирилович,
Черкаський державний технологічний університет,
декан лінгвістичного факультету

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Мегела Іван Петрович,

кандидат філологічних наук, доцент
Бобінець Степан Степанович

Захист відбудеться " " 2008 року о годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д
26.001.39 при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01030,
м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, вул. Володимирська, 58, к. 10).

Автореферат розісланий " ____ " _____ 2008 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради _____

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

На сучасному етапі розвитку вітчизняного літературознавства, вільного від ідеологічного впливу, виникла практична потреба нових науково-критичних інтерпретацій літературного процесу в європейській культурі ХХ століття. Важливим є поглиблення теоретичної бази вітчизняної науки про німецькомовну літературу другої половини минулого століття, яка майже повністю випала з видноколу радянського літературознавства, з метою збагачення інструментарію для потрактування літературних феноменів.

Вивчення творчості майже невідомого в українській германистиці австрійського письменника Петера Гандке є вельми важливим і нагальним завданням, на нашу думку, з декількох причин. По-перше, з практичної точки зору дослідження його творчості дасть змогу включити до наукового обігу великий масив досі не перекладених українською мовою творів цього автора: як художніх, так і літературно-критичних праць, есеїв та щоденників. По-друге, безсумнівно, що представлення творчого доробку ще одного представника західноєвропейської літератури, а саме такої самобутньої, як австрійська, дозволить окреслити нові параметри розвитку німецькомовних літератур повоєнної доби і зокрема періоду 60-80 рр. ХХ ст.

Творчість Петера Гандке (нар. 6.12.1942 у Гріффені, Каринтія), видатного австрійського письменника, драматурга, перекладача, кіносценариста і режисера, одного з найпомітніших та найоригінальніших західноєвропейських авторів, безумовно заслуговує на окрему увагу, тим більше, що вона, як і творчість багатьох інших сучасних письменників Австрії, ще мало досліджена в українському літературознавстві і майже невідома широкому читацькому загалу.

В зарубіжному літературознавстві нині існує чимало цікавих і ґрунтовних праць, які присвячені вивченню творчого доробку письменника. Особливо виділяються дослідження А.Ау, Н.Габріеля, Е.Дінтер, М. Дурцака, А. Гаслінгера, Дж. Клінковіца, Р.Негеле, П.Пютца, П. Штрасера, К.Горват та інших авторів. Помітною є увага до творчості П.Гандке з боку науковців не лише в німецькомовних країнах. Географічний діапазон критичної літератури з цього питання дуже широкий – від Європи до Америки та Японії.

Що ж стосується наукових досліджень творчості П.Гандке на теренах колишнього СРСР, то вони представлені дуже фрагментарно, лише окремими рецензіями та оглядовими статтями. Це, насамперед, праці дослідників – Н. Павлової, Ю.Архіпова, Ш.Абдулаєва. В них, однак, висвітлюються лише окремі етапи творчого розвитку письменника, аналізується проблематика деяких його прозових творів. Крім того, в цих наукових розвідках наголошується передовсім реалістичність його творів.

Не кращий стан справ і в українському літературознавстві. На сьогодні ще не має жодного серйозного дослідження, присвяченого певному конкретному аспекту творчості автора. Список досліджень обмежується кількома оглядовими статтями авторитетного українського літературознавця Д. Затонського. До такого типу робіт належить і його передмова до збірки творів П.Гандке, яка побачила світ 1999 року у видавництві «Юніверс»¹. До речі, це єдине видання українською мовою творів австрійського письменника. Тут дослідник стисло характеризує проблематику ранніх прозових творів письменника. Згадана передмова безумовно стимулює вивчення творчості письменника, хоча вона й має здебільшого ознайомчий характер. А тим часом, поза увагою дослідників залишається значний масив творчого доробку письменника, як раннього, так і більш пізнього періоду його творчості.

Отже, незважаючи на те, що окремі аспекти творчості П.Гандке висвітлювалися спорадично в працях вітчизняних та російських дослідників, художній доробок письменника залишається ще малодослідженим. На сьогодні в українському літературознавстві поки що немає жодного спеціального дослідження, в якому його проза розглядалася б у комплексі художніх та змістових аспектів, визначалося б її місце та роль у творчому розвитку письменника.

Виходячи з того, що творчість П.Гандке ще не стала предметом належної уваги з боку вітчизняного літературознавства, а значний доробок письменника тим часом потребує фахового наукового осмислення, ми поставили собі завдання заповнити цю прогалину. При цьому, усвідомлюючи всю складність і масштабність поставленого завдання, ми свідомо обмежилися у своєму дослідженні лише прозою 60-80-х років ХХ ст.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена саме тим, що наявні розвідки – як у вітчизняному, так і в зарубіжному літературознавстві – не дають достатньо матеріалу для цілісного осмислення закономірностей розвитку художньої системи Петера Гандке, насамперед тому, що досі поза увагою науковців залишається широкий пласт нерозв’язаних проблем, які стосуються філософсько-естетичних аспектів його творів 70-80-х років ХХ ст., і зокрема, цілого ряду моментів, пов’язаних з еволюцією “Я-суб’єкта”, нарративних технік, семіотичних аспектів.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалась на кафедрі прикладної лінгвістики Черкаського державного технологічного університету в рамках наукових досліджень із держбюджетної теми № 58-07 “Актуальні проблеми літератури Західної Європи та Америки ХХ – початку ХХІ століття” (номер державної реєстрації 0107 U 003253).

Об’єктом дисертаційного дослідження є недосліджений досі матеріал – прозові твори Петера Гандке 60-80-х років (включаючи літературно-критичні нариси, есеї, спогади), до аналізу долучаються також інтерв’ю письменника, а **предметом** – їх філософсько-естетична проблематика

¹ Гандке П. Жінка-шульга: Короткий лист перед довгим прощанням: Без бажання немає щастя: Повісті / Передм. Д. Затонського. – К.: «Юніверс», 1999. – 256 с.

та поетика. Виходячи з принципів лінгвістичного редуccionізму, акцентування уваги на проблемі значення, протиставлення методу аналізу іншим формам філософської рефлексії, теорії мовленнєвих актів, простежується еволюція “Я-суб’єкта”, аналізуються засоби й прийоми, якими користується письменник для втілення свого творчого задуму, особливості його поетичного бачення світу, форми наративу.

У роботі розглядаються знакові для німецькомовної літератури зазначеного періоду твори, що стали предметом посиленої уваги критиків, дослідників, читачів, мали вплив на розвиток німецькомовної літератури та посіли чільне місце в сучасній світовій літературі. Досліджувані твори: повісті “Страх воротаря перед одинадцятиметровим” („Die Angst des Tormanns beim Elfmeter“, 1970), “Без бажання немає щастя” („Wunschloses Unglück“, 1972), “Жінка-шульга” („Die linkshändige Frau“, 1976), “Година справжніх відчуттів” („Die Stunde der wahren Empfindung“, 1975), романи “Короткий лист перед довгим прощанням” („Der kurze Brief zum langen Abschied“, 1972), тетралогія “Повільне повернення додому” („Langsame Heimkehr“), а саме романи “Повільне повернення додому” („Langsame Heimkehr“, 1979), “Вчення Сент-Віктуар” („Die Lehre der Sainte-Victoire“, 1980), “Історія одного дитинства” („Kindergeschichte“, 1981) та п’єса “Про села” („Über die Dörfer“, 1981).

Метою дисертаційного дослідження є виявлення основних закономірностей розвитку художньої системи прозових творів П.Гандке, а також визначення її домінант та загального напрямку творчої еволюції письменника, трансформації художньо-естетичних засад. Визначена мета передбачає розв’язання наступних завдань:

- дослідити філософсько-естетичні засади творчості письменника;
- визначити сутність експериментальних пошуків П.Гандке;
- дати характеристику літературі “нової суб’єктивності” як реакції на літературну традицію 60-х рр. XX ст.;
- розглянути творчість письменника 70-х, поч. 80-х років в контексті літератури “нової суб’єктивності”;
- проаналізувати основну проблематику та поетику ранніх прозових творів (70-х рр.);
- проаналізувати художні особливості творів 80-х рр., на прикладі тетралогії “Повільне повернення додому”;
- визначити етапи еволюції “Я-суб’єкта” в художній прозі П.Гандке 60-80-х років;
- виділити тематичний та формальний зв’язок між ранньою та пізнішою прозою;
- означити найважливіші риси індивідуальної художньої системи П.Гандке.

Методологічна основа. Методологія дослідження полягає у використанні низки сучасних методів вивчення літературного тексту, що застосовувались у відповідності до конкретних завдань. Провідним методом, який застосовується у дисертаційній роботі є герменевтичний метод,

оскільки саме він уможливило поєднання комплексного дескриптивного аналізу тексту з розглядом позатекстових реалій, зокрема, особистості автора та авторського задуму. Аналіз текстів включає в себе структуралістські підходи та засади рецептивної естетики. В процесі дослідження використовувався також наратологічний аналіз. На вибір напряму і методів дослідження вплинули ідеї Р.Барта, М.Бахтіна, Й.Бройкмейера, А.М. Греймаса, Ж.Дерріди, Ж.Женетта, Б.Ейхенбаума, Д.Карра, Дж. Прінса, В.Проппа, П. Рікера, Р.Харре, В.Шкловського, Ф.Штанцеля.

Наукова новизна одержаних результатів. У цій дисертаційній роботі, яка є першим на терені України спеціальним дослідженням проблематики і поетики прозових творів П.Гандке 60-80-х років ХХ ст., розвитку його художньої системи, простежена зокрема еволюція “Я-суб’єкта” в творах письменника, яка лежить в основі філософсько-естетичної концепції автора у виділений період і яка визначає структурно-композиційну організацію аналізованих творів, їх наративні рівні. Творчість П.Гандке розглянута в контексті художніх пошуків тогочасної європейської літератури, передовсім, в плані семіотичних знакових теорій, “мовних ігор”, “поетичного” осягнення світу і водночас в плані взаємозв’язку з традиціями німецькомовного письменства.

Крім того, важливим для української германістики є дослідження творчості автора в контексті літератури “нової суб’єктивності”, оскільки до цього часу цей феномен залишився поза увагою дослідників. Наша робота вводить в літературний обіг зазначене поняття вперше і знайомить з особливостями розвитку цього явища літератури, що дасть в свою чергу майбутнім літературознавцям можливість аналізувати під цим кутом зору творчість й інших представників “нової суб’єктивності”.

Науково-практична цінність отриманих результатів полягає у можливості використання їх для подальшого дослідження творчості як Петера Гандке, так й інших представників німецькомовного письменства другої половини ХХ ст. Матеріали дисертації можуть бути використані при укладанні навчальних посібників з історії зарубіжної літератури другої половини ХХ ст., а також під час читання відповідних курсів лекцій, проведення семінарських занять та спецкурсів з літератури німецькомовних країн ХХ ст.

Апробація роботи проводилася під час її обговорення на кафедрі прикладної лінгвістики Черкаського державного технологічного університету за участю викладачів Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького; в доповідях на міжнародних наукових конференціях молодих учених Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАНУ (Київ, 2007), на міжнародній конференції “Німецькомовні літератури: канонічні постаті й нові імена” (Київ, 2007); на всеукраїнських конференціях “Четверті Ситніковські читання”: література в контексті культури” (Дніпропетровськ, 2006), “Проблеми розвитку сучасної лінгвістики, світової

літератури та перекладознавства” (Черкаси, 2005), “Розвиток світової лінгвістики, літератури та перекладознавства” (Черкаси, 2007).

Результати роботи представлені у восьми публікаціях, які вміщені у фахових виданнях ВАК України.

Структура дисертації зумовлена послідовністю розв’язання поставлених завдань і включає вступ, чотири розділи з окремими висновками, загальні висновки та список використаних джерел (216 позиції). Загальний обсяг дисертації – 206 сторінок, із них – 187 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначається об’єкт, мета і завдання дослідження, вказується теоретико-методологічна основа дисертації й методи аналізу, висвітлюється стан дослідження проблеми, розкривається наукова новизна і практична цінність роботи.

У першому розділі **“Рецепція творчості Петера Гандке у зарубіжному та вітчизняному літературознавстві”** здійснено огляд літературознавчо-критичної рецепції творчого доробку П. Гандке у вітчизняному (мається на увазі як радянське, так і власне українське) та зарубіжному літературознавстві. Як засвідчує такий огляд, у зарубіжному літературознавстві нині існує чимало цікавих і ґрунтовних праць, які присвячені вивченню творчого доробку письменника. Особливо виділяються дослідження А.Ау, Н.Габріеля, Е.Дінтер, М. Дурцака, А. Гаслінгера, Дж. Клінковіца, Р.Негеле, П.Пютца, П. Штрасера, К.Горват та інших авторів. Стверджується, що як непересічна особистість автора, так і його цікаві твори привертають увагу багатьох зарубіжних науковців вже не одне десятиліття, причому помітний інтерес до творчості П.Гандке з боку літературознавців не лише в німецькомовних країнах. Географічний діапазон критичної літератури з цього питання дуже широкий – від Європи до Америки та Японії.

Проте, незважаючи на достатньо велику кількість робіт у зарубіжному літературознавстві, можна простежити певні недоліки і прогалини в цих наукових розвідках. Насамперед, це стосується того, що досить часто критики зосереджують надмірну увагу на епатажних витівках Гандке, на резонансі, який викликає його скандальне минуле, не заглиблюючись в аналіз самих творів, безпосередньо їхньої структурної організації, композиційних особливостей, мови, стилю. Не вистачає і спеціальних праць, в яких би чітко визначалися і аналізувалися філософсько-естетичні засади творчості письменника. І ще немає жодного комплексного дослідження, присвяченого еволюції “Я-суб’єкта” у творах Гандке.

Що ж стосується наукових досліджень творчості П.Гандке на теренах колишнього СРСР, то вони представлені дуже фрагментарно, лише окремими рецензіями та оглядовими статтями. Це, насамперед, праці російських дослідників – Н. Павлової, Ю. Архіпова, Ш.Абдулаєва. В них однак висвітлюються лише окремі етапи творчості письменника, аналізується проблематика деяких прозових творів письменника. Крім того, зважаючи на ідеологічні імперативи, творчість автора за радянських часів розглядалась, зазвичай, в руслі виключно реалістичного напрямку, що досить негативно впливало на наукову вартість таких робіт.

У сучасному вітчизняному літературознавстві не має жодного серйозного дослідження, присвяченого комплексному дослідженню творчості автора. Дослідження обмежуються декількома оглядовими статтями авторитетного українського літературознавця Д. Затонського. А тим часом, поза увагою дослідників залишається значний масив творчого доробку письменника, як раннього, так і пізнього періоду його творчості.

Другий розділ дисертації має назву **“Особливості еволюції Гандке-прозаїка в літературному контексті 60-х, поч. 80-х рр. ХХ ст.”** і складається з двох підрозділів: **2.1. “Експериментальні пошуки письменника: епатаж і розрив із традицією”;** **2.2. “Творчість П.Гандке 70-х, початку 80-х років у контексті літератури “нової суб’єктивності”**.

Перший підрозділ розкриває особливості становлення Гандке як письменника. Цим викликане звернення спочатку до раннього періоду творчості австрійського письменника, а саме до творів 60-х рр., що дозволяє дійти до наступних висновків: на початку творчого шляху молодий автор прагнув привернути до себе увагу авангардистськими настроями, нонконформізмом, намагаючись вивести літературу на нові обрії, руйнуючи формалістичні мовні кліше. Саме тому своїми ранніми творами він перебирає на себе роль важливого представника так званої мовно-експериментальної літератури, обстоюючи принцип, згідно якого “основним для літератури є проблема мови, а не предметів, подій чи обставин”.

Перші прозові твори письменника – це експериментальні романи “Шершні” та “Рознощик”, які стали доказом того, що початківець здатен не лише епатувати публіку, шокувати “літературних батьків”, бунтувати, але й створювати новаторські твори. Втім, так звані романи-тексти, викликали неоднозначну реакцію як читацького загалу, так і критики внаслідок складної закодованої композиції та важкого для сприймання змісту творів.

Що ж стосується перших драматургічних творів (“Наруга над публікою”, “Каспар”), то вони, як і проза Гандке, відзначаються мозаїчністю, фрагментарністю зображення, перенасиченістю різноманітними деталями, що пов’язано з авангардистськими пошуками молодого автора. Тому ці п’єси можна назвати антип’єсами, оскільки тут відбувається розрив з одним із головних принципів традиційного театру, в якому сценічна дія створює ілюзію реальної дійсності. Гандке висуває в них на перший план проблему мови як семіологічного явища, виходячи з ідей Вітгенштайна.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що експериментальну драматургію, як і прозу 60-х рр. пов'язують, насамперед, окремі ознаки авангардистського стилю, а саме: фрагментарність (мозаїчність, пунктирна роздрібненість зображення), диспропорція в зображенні реальних співвідношень предметного світу та замикання на самому собі (головною темою мистецтва стають технічні можливості самого мистецтва, тобто воно замикається на своїх внутрішніх проблемах), для таких творів характерною ознакою є суцільна рефлексія (автора, акторів, глядачів).

У другому підрозділі зроблено спробу розглянути творчість П.Гандке 70-х, початку 80-х років у контексті літератури “нової суб’єктивності”. Наприкінці 60-х рр. Петер Гандке полишає свої епатажні виступи, кардинальні експерименти з текстом і заявляє про своє суб’єктивне ставлення до світу. Він стає провісником і одним із найбільш яскравих представників літератури “нової суб’єктивності”, яка була своєрідною реакцією, відповіддю на літературну традицію 60-х рр.

Дослідження цього літературного феномену дає підстави для таких висновків: “нова суб’єктивність” виникла як реакція на публіцистику 60-х років та як бунт молодих письменників проти політично заангажованої літератури; для нової тенденції в німецькомовній літературі характерне суб’єктивне сприйняття явищ реальної дійсності; провідною категорією є відчуження як основа суб’єктивного світобачення протагоніста, а конфронтація суб’єкта із самим собою і зовнішнім світом є домінуючою.

Третій розділ – **“Проблематика та поетика прозових творів 70-х років ХХ ст.”** – присвячено дослідженню художніх особливостей прози 70-х рр. і складається він з чотирьох підрозділів. У першому підрозділі – **“Проблема відчуження суб’єкта у світі: повість “Страх воротаря перед одинадцятиметровим”** – аналізується проблема відчуження суб’єкта у світі та пов’язана з нею тема самотності, що є провідним мотивом у творах цього періоду.

Творчий доробок письменника відрізняється від створеного ним раніше, що проявляється насамперед у відмові від авангардистських установок та зацікавленості надбанням класиків світової літератури, що знайшло вираження як на рівні проблематики, так і поетики творів зазначеного періоду творчості. Що ж стосується художніх особливостей, то на відміну від експериментальних творів, які характеризувались складністю композиції, переобтяженістю деталями, завуальованою фабульною основою. Відтак ці твори відрізняються появою сюжету, простотою мовного вираження, лаконічністю зображення.

Яскравим прикладом такої зміни є повість “Страх воротаря перед одинадцятиметровим”, яку можна назвати своєрідним описом психологічних станів головного героя Йозефа Блоха. Втім, незважаючи на цю обставину в повісті все таки наявний певний сюжет, спостерігається чітка композиційна побудова твору; тут переважають чіткі, почасти монотонні описи предметного світу,

природи, буденних справ. Скоївши злочин, вбивши людину, Йозеф втрачає зв'язки з реальним об'єктивним світом, відчуває себе покинутим, відчуженим.

На прикладі цього твору простежено своєрідність розробки теми відчуження суб'єкта у світі. У зв'язку з цим можна стверджувати, що гандківський герой 70-х рр. відчуває зазвичай екзистенційну невпевненість, для його свідомості характерне хворобливе сприйняття світу, а переживання протагоністом відчуження коливається між двома протилежними відчуттями: щастям і страхом, при цьому саме другий вектор найбільш характерний для творів 70-х рр.

У другому підрозділі – **“Спроби самоутвердження “Я-суб'єкта” в об'єктивному світі у творах “Короткий лист перед довгим прощанням” та “Без бажання немає щастя”** – простежується відмова Гандке від штучності зображення, послаблення особливої ролі рефлексії, прагнення письменника до простоти й лаконічності стилю. Хоча головний герой і переживає стан відчуження, а однією із головних категорій є його страх, він прагне подолати психологічні проблеми шляхом глибокого самоаналізу, замислюючись над причинами появи таких настроїв. У цьому йому допомагає подорож в далеку країну (роман “Короткий лист перед довгим прощанням”), яка діє як засіб визволення від гіпертрофовано-егоцентричного способу мислення, і є важливим кроком у його власному розвитку; або ж прагнення вирватись із запрограмованого замкненого кола суспільного середовища шляхом пошуку свого “Я”, ствердженням себе в об'єктивному світі як автономної, самостійної особистості (“Без бажання немає щастя”).

Проведений аналіз дає підстави до висновку, що, назважаючи на спроби головних героїв вищезазначених творів подолати відчуження себе у світі, позбавитись від своєї самотності, відкритися оточенню, все ж таки їм вдається це лише частково і їх існування продовжує бути проблемним.

Предметом дослідження в третьому підрозділі **“Мотив дзеркала як літературний адекват теми двійника: повість “Жінка-шульга”** стає мотив дзеркала та тема двійника у творах Гандке. Дзеркало виступає лейтмотивом розповіді у повісті “Жінка-шульга” та стає інструментом рефлексії, психологічного аналізу та самоспоглядання. Перед дзеркалом головна героїня немовби самоутверджується в правильності своїх рішень, прагне підтвердити або ж спростувати думку про саму себе. Як справедливо зазначає Ю. Левін, на підставі цього з'являється опозиція “дивитись на себе – заглядати у себе”².

Автор не випадково використовує мотив дзеркала, оскільки, як відомо, воно є одним із засобів творення локальних суб'єктів із подвійною структурою. А розкриттям зазначеного мотиву, як вже зазначалося вище, слугує тема двійника. Саме двійник, змінюючи образ персонажа за законами енантіоморфізму, стає його відображенням. За допомогою дзеркала, як семиотичного

² Левин Ю. Зеркало как потенциальный семиотический объект // Избранные труды. Поэтика. Семиотика. – М.: Языки рус. лит., 1998. – С. 562.

знаку, що має амбівалентну природу, Гандке розкриває внутрішню сутність головної героїні Маріанни.

На підставі проведеного аналізу, можна стверджувати, що письменник не випадково використав мотив дзеркала та тему двійника у повісті “Жінка-шульга”. Він прагнув через надання головній героїні аури таємничості, через постійне самопоглядання у дзеркалі, через надмірне акцентування на виразі її очей, показати та підкреслити насамперед сумніви, невпевненість жінки щодо своїх вчинків. Адже дзеркало – це, насамперед, символ невизначеності оманливості та нестійкості відображення, яке з’являється в ньому. А за допомогою категорії двійництва Гандке вдається виявити психологічну роздвоєність героїні та показати амбівалентність її образу. Таким чином, вся загадковість, якою наділяє письменник Маріанну, підтверджує “розмитість” її життєвої позиції, нездатність вирішити свої проблеми, незважаючи навіть на зовнішню рішучість її дій (насамперед, що стосується несподіваного розлучення з чоловіком), яка, на жаль, є звісно лише показною.

У четвертому підрозділі **“Форми вираження взаємозв’язку автор-наратор-текст-читач”** аналізується оповідна структура творів Гандке 70-х років. На основі цього зроблено спробу виділити типи нараторів.

На підставі аналізу творів Петера Гандке зазначеного періоду, виділено найбільш суттєві зміни в структурі оповіді. Після появи повісті “Страх воротаря перед одинадцятиметровим” критика заговорила про зближення манери письма автора з традиційними формами оповіді. Після творів попереднього періоду (мається на увазі доробок 60-х рр.), в яких фабула практично відсутня, Гандке вводить тепер “чітко окреслену постать”, дотримуючись при цьому “замкнутої оповідної перспективи”, для якої форма оповіді від третьої особи здається незвично дистанційованою. У даному випадку, маємо справу з так званою персональною оповідною ситуацією. Під цим терміном Ф.К.Штанцель розуміє таку форму оповіді, в якій замість розповідача історії маємо рефлектора; тобто такий персонаж роману, який наділений здатністю мислити, відчувати, сприймати дійсність, але який промовляє до читача не як розповідач³. Такий прийом повинен викликати у читача ілюзію безпосередності реальної дії. Тобто тепер читач сприймає світ очима персонажа-рефлектора, переймаючи здебільшого його перспективу. Така перспектива, а також ілюзія безпосередності, покликані допомогти читачеві краще збагнути психологічну мотивацію персонажа-рефлектора і, відповідно, допомогти йому в ідентифікації.

Подібна оповідна перспектива превалює і при розробці тематики роману “Година справжніх почуттів”. Тут також маємо справу з персонажем-рефлектором, якому відведена роль відчуженого читача. Ще більше, ніж у “Страсі воротаря перед одинадцятиметровим”, розповідь

³ Stanzel Franz K. Theorie des Erzählens. – 7. Aufl. – Göttingen: Vanderhoek und Ruprecht, 2001. – S. 16.

зосереджена на свідомості протагоніста роману: на постаті Грегора Койшінга. Читачеві пропонується, виходячи з ілюзії безпосередності, показ не лише почувань, але й коливань настроїв, мрій та думок протагоніста. Незважаючи на ілюзорну безпосередність, Гандке все ж не відмовляється від постаті всезнаючого оповідача і стає тут на шлях аукторіального розказування із зовнішньої перспективи.

Насичена автобіографічними моментами повість “Без бажання немає щастя”, в центрі якої психологізований образ матері письменника, зображення її життя, регламентованого соціальними стереотипами та конкретними історичними обставинами, створює враження, що Гандке дедалі більше відходить від оповідної техніки, яку він демонстрував у попередніх творах.

Якщо у ранніх творах Гандке функцію створення зв’язаних когерентних структур, необхідних для реконструкції дії виконував сам читач, то на цей раз її перебирає на себе сам автор, який передоручає свою функцію розповідачеві, прагнучи відтворити історію життя своєї матері шляхом особистого пригадування та використання форми “фіктивного звіту”. Фіктивність розказаного сприймається так читачем внаслідок “радикальної суб’єктивізації поетичного способу”, коли домінуючим є спосіб розповіді, основу якого складають “понятійний аналіз та мімезис”⁴.

Водночас, оповідна стратегія Гандке дозволяє дійти висновку, що оповідна перспектива та структура персонажів в цьому випадку тісно взаємопов’язані. Отже, своєрідність творчості Гандке можна зрозуміти в повній мірі лише тоді, якщо не обмежуватися дослідження оповідних технік, а виходити з поглибленого аналізу образу головного персонажа.

Предметом дослідження в четвертому розділі – **“Тематичний цикл “Повернення додому” – нові аспекти взаємодії “Я-суб’єкта” і зовнішнього світу”** – стала тетралогія “Повільне повернення додому”, яка засвідчила новий етап у творчості австрійського письменника. До складу зазначеної тетралогії входять чотири твори – романи “Повільне повернення додому”, “Вчення Сент-Віктуар”, “Історія одного дитинства” та п’єса “Про села”. Всі вищезгадані твори помітно відрізняються від того, що було написано автором раніше. Насамперед, цю різницю можна помітити як на рівні проблематики, так і в змінах образної системи, в самій композиційній структурі. Гандке демонструє повернення до традиційних форм оповіді, спираючись при цьому насамперед на традиції А.Штіфтера.

Перший підрозділ **“Переборення душевної кризи “Я-суб’єкта” шляхом пізнання первісних форм ландшафтів: роман “Повільне повернення додому”** присвячено аналізу першої частини тетралогії, роману “Повільне повернення додому”. В цьому творі автор відкриває

⁴ Mixner Manfred. Peter Handke. – Kronberg: Athenäum-Verlag, 1977. – S. 183.

для себе, насамперед, можливість конструктивного вирішення чисто екзистенційних проблем, які його герой прагне зрештою реалізувати. Адже герой, як, очевидно, і сам письменник, прагне врешті-решт перебороти розмежування між внутрішнім “Я” та зовнішнім світом.

У першій частині тетралогії “Повільне повернення додому” простір, ландшафт та природа впливають на сприйняття і розуміння головним героєм навколишнього світу, а їх вивчення дозволяє привести його внутрішній світ у відповідність до зовнішніх проявів об’єктивного світу. Це надає певної форми його свідомості, наповнюючи її змістом. Попри це, фінал роману позбавлений оптимістичного звучання, оскільки до дослідника ландшафтів приходять розуміння того, що гармонійні стосунки зі світом неможливі без усвідомлення свого коріння, без повернення до рідної домівки. І от, із усвідомлення цього і починається повільне повернення додому протагоніста тетралогії.

У другому підрозділі **“Роман “Вчення Сент-Віктуар” як вияв гармонізації зовнішнього світу і суб’єкту”** головному герою твору подолати розкол між своїм “Я” і зовнішнім світом допомагає життєвий і мистецький досвід П.Сезанна. В зв’язку з цим в аналізованому романі виділяються два основні мотиви: кольору й форми, яким Гандке надає великого значення. Він намагається, так би мовити, “вписати” людину в пейзаж за допомогою картин французького художника. А сам П.Сезанн, як його вчитель, є провідником в осягненні об’єктивної реальності.

Третій підрозділ четвертого розділу має назву **“Наративна терапія як художній дискурс. Роман П.Гандке “Історія одного дитинства”**. Досліджуваний роман “Історія одного дитинства” – найбільш автобіографічний твір Гандке. Саме в цьому творі суб’єктивізм Гандке вперше не є таким тотальним і гіпертрофованим, оскільки в поле зору протагоніста потрапляє нарешті “Інший”, тому до нього приходять розуміння того, що лише через взаємовідносини з “Ти”, його розщеплене “Я” здатне набути цілісної єдності. Крім того, досвід взаємодії “Я” і “Ти”, їх рівноцінний діалог, відкритість і “вільне протікання “Я” в “Ти” є основою для становлення справжнього Я”. Лише на споді „Іншого” “суб’єкт знаходить самого себе”⁵.

Письменник показує важливість життєвого середовища для формування цілісного “Я”, хоча в цьому питанні він переглядає свої попередні уявлення та відходить від принципів “нових суб’єктивістів” в питанні заперечення і невдоволення соціальними інститутами. Крім того, “Дитяча історія” виступає своєрідною наративною терапією, адже переповідаючи історію дитинства своєї дочки, протагоніст намагається компенсувати прогалини свого минулого, позбавитись відчуття певної змарнованості своїх дитячих років та поглянути на світ по-новому.

Останній підрозділ четвертої частини – **“Завершення внутрішньої мандрівки героя як синтез філософсько-естетичних пошуків П.Гандке 60-80-х рр.: п’єса “Про села”** – присвячено

⁵ Новейший философский словарь: 3-е изд. – Мн.: Книжный дом, 2003. – С. 1250.

дослідженню четвертого твору тетралогії, п'єси "Про села", яка цілком логічно завершує замислений Гандке як цілісна єдність цикл творів, адже саме тут відбувається довгоочікуване повернення протагоніста на батьківщину, до батьківського дому. Письменник прагне вивільнитися від суб'єктивної автобіографічності, виробляючи при цьому нову манеру письма.

У загальних висновках формулюються основні результати дослідження філософсько-естетичної проблематики і поетики прозових творів П.Гандке, що дає можливість виявити точки перетину й розбіжності між викладеними в есеях, інтерв'ю естетичними засадами письменника та їх втіленням у прозових творах, простежити творчу еволюцію письменника.

Аналіз прозових творів, написаних П.Гандке у 60-80-і роки ХХ ст., головним чином філософсько-естетичної проблематики та поетики, відштовхуючись від основного положення про "нову суб'єктивність", дозволяє зробити певні висновки. Виокремлення головних закономірностей розвитку художньої системи прозових творів П.Гандке, а також визначення домінант творчої еволюції письменника, трансформації художньо-естетичних засад дає підстави для виділення в прозовому доробку автора трьох етапів:

1. Експериментальні пошуки (60-ті рр.). Цей період позначений здебільшого тяжінням автора до експериментаторства та епатажу, порушенням засад традиційного письма, радикальною відмовою від літературної традиції. В цей період молодий письменник захоплюється авангардистськими експериментами, застосовуючи коллажі в стилі поп-арту, культивує рефлексивність мови, спираючись до певної міри на теорію "мовних ігор" Вітгенштайна. При цьому Гандке свідомо відмовляється від традиційної манери письма, піддає гострій критиці творчість своїх іменитих попередників, звинувачуючи їх в "імпотенції описовості" та у "творчому безплідді". Водночас, як випливає з проведеного аналізу, рання експериментальна проза письменника, як і його перші драматургічні спроби, позначені спільними ознаками формалістської техніки, зокрема, фрагментарністю, мозаїчністю зображення, диспропорцією в зображенні реальних співвідношень предметного світу, замиканням на внутрішніх проблемах, суцільною рефлексією автора, акторів, глядачів.
2. Суб'єктивність творів (70-і рр). Наприкінці 60-х років Петер Гандке полишає свої епатажні виступи, радикальні експерименти з текстом і заявляє про своє суб'єктивне ставлення до світу. Він стає провісником та одним з найбільш яскравих представників літератури "нової суб'єктивності", що сприймається як своєрідна реакція на популярну в ті роки публіцистичну літературу. Рання творчість Гандке розглядалася нами у загальному контексті німецькомовної літератури з урахуванням вищезазначених ознак літератури "нової суб'єктивності". На підставі отриманих результатів, ми можемо

констатувати, що творчість австрійського письменника є яскравим прикладом найбільш типових ознак цього явища в німецькомовній літературі зазначеного періоду.

3. Відмова від суб'єктивної спрямованості творів, від зображення відчуження протагоніста на користь пошуку нових аспектів взаємодії “Я-суб'єкта” (80-ті роки). Це вже якісно новий етап творчості Гандке, який відрізняється від попереднього як у плані проблематики, так і поетики. Твори, написані в ці роки, утворюють у своїй сукупності тетралогію “Повільне повернення додому”, що найбільш повно репрезентує художні пошуки письменника у зазначений період. В ході аналізу виявлено певну динаміку в розвитку стосунків між “Я-суб'єктом” і зовнішнім світом, що дозволяє говорити про нові аспекти у взаємозв'язку автор-наратор-текст-читач. Вперше суб'єкт сприймає навколишній світ не з позиції відстороненого спостерігача “Я-суб'єкта”, а з позиції свого “буття-в-світі”, тобто у всій його повноті й суперечливості. Можна говорити таким чином про появу нового типу протагоніста. Головний герой тетралогії “Повільне повернення додому” – людина, яка втомилася від роздвоєння між своїм внутрішнім суб'єктивним “Я” і зовнішнім об'єктивним світом, яка розуміє, що лише у примиренні з зовнішнім світом, у переборенні свого відчуження, вона може гармонізувати ці стосунки. Тепер у полі зору протагоніста з'являється “Інший” (спочатку лише спорадично, здебільшого цілком випадково), і головний герой починає усвідомлювати, що в його існуванні починають відбуватися бажані позитивні зміни.

Дослідження закономірностей розвитку художньої системи П.Гандке на матеріалі прозових творів 60-80-х років ХХ століття дозволяє вписати творчість письменника у загальнокультурний європейський контекст. На підставі проведеного дослідження можна говорити про помітне розмежування, що простежується між різними періодами творчості цього автора. Зроблені у даному дисертаційному дослідженні висновки щодо закономірностей розвитку художньої системи прозових творів П.Гандке можуть послужити поштовхом для подальшого комплексного вивчення творчості (і не лише прозової) цього знакового представника німецькомовної літератури, а крізь її призму – й для глибшого осягнення загальних закономірностей поступу світової літератури та культури минулого століття.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Орлова М.О. Мотив дзеркала як літературний адекват теми двійника в повісті Петера Гандке “Жінка-шульга” // Література в контексті культури: Зб. наук. пр. – Вип. 16. – Т. I. – Д.: Вид-во ДНУ, 2006. – С. 204-210 (0,51 друк. арк.).
2. Орлова М.О. Експериментальні пошуки Петера Гандке: епатаж і розрив з традицією // Новітня філологія. – Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. П. Могили, 2007. – Вип. 6. – С. 45-51 (0,5 друк. арк.).
3. Орлова М.О. “Форми і засоби вираження “нової суб’єктивності” в автобіографічному романі Петера Гандке “Дитяча історія” // Питання літературознавства. Збірник наукових праць. – Чернівці: Рута, 2007. – Вип. 74. – С. 55-68 (0,9 друк. арк.).
4. Орлова М.О. Повість Петера Гандке “Страх воротаря перед одинадцятиметровим”. Проблема відчуження суб’єкта у світі // Сучасний погляд на літературу: Зб. наук. праць. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2007. – Вип. 11. – С. 157-164 (0,4 друк. арк.).
5. Орлова М.О. Роман Петера Гандке “Повільне повернення додому” – нові аспекти взаємодії “Я-суб’єкта” і зовнішнього світу // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – К.: Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка, 2008. – Вип. 13. – С. 117-123 (0,74 друк. арк.).
6. Орлова М.О. Особливості проблематики та поетика ранньої прози австрійського письменника Петера Гандке // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія: Всеукр. зб. наук. пр. – Черкаси: ЧДТУ, 2005. – Число 9. – С. 76-79 (0,41 друк. арк.).
7. Орлова М.О. Художні особливості роману П.Гандке “Короткий лист перед довгим прощанням” // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія: Всеукр. зб. наук. пр. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – Число 10. – С. 103-107 (0,52 друк. арк.).
8. Шпак В.К., Орлова М.О. “Нова суб’єктивність” в контексті німецькомовної літератури кінця 60-х, початку 80-х років // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія: Всеукр. зб. наук. пр. – Черкаси: ЧДТУ, 2007. – Число 11. – С. 187-193 (0,5 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Орлова М.О. Філософсько-естетична проблематика та поетика прози Петера Гандке.

– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.04. – література зарубіжних країн. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2008.

Дисертація становить перший у вітчизняному та зарубіжному літературознавстві комплексний аналіз прозових творів визначного австрійського письменника сучасності Петера

Гандке. Домінантою дослідження, в ході якого використовувались елементи герменевтичного методу, структуралістських підходів та засади рецептивної естетики, стало визначення філософсько-естетичної проблематики та поетики прозового доробку автора 60-80-х років ХХ ст. У результаті дослідження встановлюються точки перетину й розбіжності між викладеними в теоретичних працях естетичними засадами та їх утіленням у творах, простежується творча еволюція.

Ключем для розкриття особливостей системи художніх засобів, що характеризує прозу Гандке, служить аналіз основних рис світогляду митця, а також літературно-естетичні тенденції, що були актуальними в період його творчості. Прозовий доробок письменника представлений на тлі історико-літературного розвитку німецькомовних країн аналізованого періоду, а саме в контексті літератури “нової суб’єктивності”.

Вперше в українському літературознавстві здійснено спробу визначити основні етапи еволюції “Я-суб’єкта” в творах Гандке. З’ясовано, що гандківський протагоніст еволюціонує від розколу між власним “Я” і зовнішнім світом до власне гармонізації цих стосунків.

Ключові слова: філософсько-естетична проблематика, естетичні засади, еволюція “Я-суб’єкта”, гармонізація, розкол, протагоніст, світогляд, контекст, “нова суб’єктивність”.

АННОТАЦІЯ

Орлова М.А. Философско-эстетическая проблематика и поэтика прозы Петера Хандке. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.04. – литература зарубежных стран. Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2008.

Диссертация представляет собой первый в отечественном и зарубежном литературоведении комплексный анализ прозаических произведений ведущего австрийского писателя современности Петера Хандке. Исследование, в ходе которого использовались элементы герменевтического метода, структуралистских подходов и основы рецептивной эстетики, сконцентрировано на определении философско-эстетической проблематики и поэтики прозаического наследия автора 60-80-х годов ХХ ст. В результате исследования устанавливаются точки пересечения и расхождения между изложенными в теоретических работах писателя эстетическими принципами и их реализацией в произведениях, прослеживается творческая эволюция.

Ключом к раскрытию особенностей системы художественных средств, которые характеризуют прозу Хандке, служит анализ основных черт мировоззрения писателя, а также

литературно-эстетические тенденции, актуальные в период его творчества. Художественная проза автора представлена на фоне историко-литературного развития немецкоязычных стран анализируемого периода, а именно в контексте литературы “новой субъективности”.

Впервые в украинском литературоведении совершена попытка определить основные этапы эволюции “Я-субъекта” в произведениях Хандке. Установлено, что протагонист эволюционирует от раскола между собственным “Я” и окружающим миром до гармонизации этих отношений.

Ключевые слова: философско-эстетическая проблематика, эстетические основы, эволюция “Я-субъекта”, гармонизация, раскол, протагонист, мировоззрение, контекст, “новая субъективность”.

SUMMARY

Orlova M.O. The philosophical-aesthetic problems and poetics of Peter Handke's prose. – Manuscript.

This thesis is submitted as a partial fulfillment of the requirements for the Candidate of Philology degree in specialization 10.01.04. — Foreign literature. — Taras Shevchenko Kyiv National University. — Kiev, 2008.

The thesis is the first integrated analysis of the prose of an outstanding Austrian writer of the present Peter Handke in both domestic and foreign study of literature. The dominating idea of the investigation, in the course of which some elements of hermeneutics method were used, structuralism approaches and the basis of receptive esthetics becomes the determination of philosophical-aesthetic problems and poetics of the author's prose of 60-80th of 20th century. In the course of investigation points of contradiction and coincidence between aesthetic basis, described in theoretical works and their embodiment in the works are determined, the development of creative evolution is also traced.

The key to disclosing of peculiarities of descriptive system means, which is characteristic to Handke's prose, is the analysis of the main features of attitude of the author, and also literature-aesthetic tendencies which were actual during the period of his creative work. The prose of the author is presented in the process of general historical-literature development of German-speaking countries of the period analyzed, i.e. in the context of literature of “New Subjectivity”. This literary phenomenon is minutely examined in the work, which has not been investigated in the Ukrainian study of literature yet.

The analysis of creative work of Austrian writer Peter Handke conducted in the thesis investigation, namely prose of 60-80th of 20th century from the point of view of philosophic-aesthetic problems and poetics, based on assumption of “New Subjectivity”, provides a possibility to take certain conclusions. Allocation of the main regularities of P.Handke's prose artistic system development, and

also determination of dominants of creative evolution of the writer, transformations of artistic-aesthetic basis give grounds to separate the authors' prose into three phases:

1. experimental searches (60th) – novels “Hornets”, “The Peddler”;
2. subjectivity of the writer's works (70th) – works “The Goalie's Anxiety at the Penalty Kick” (1970), “A Sorrow Beyond Dreams” (1972), “The Left-Handed Woman” (1976), “A Moment of True Feeling” (1975), “Short Letter, Long Farewell” (1972);
3. refusal from mainly subjective orientation of the works, from description of aloof protagonist for the sake of searching for new aspects of cooperation “I-subject” (80th) – tetralogy “Slow Journey Home”, namely novels “ Slow Journey Home ” (1979), “The Lesson of Sainte Victoire” (1980), “Children's Story” (1981) and also dramatic poem “Through the Villages” (1981).

For the first time in Ukrainian study of literature an attempt has been made to determine main phases of evolution of “I-subject” in the works of Austrian writer. It was discovered that the genesis of Handke's protagonist from splitting between personal “Ego” and external world to harmonization of these relation, associated with the looking for the means, with the help of which the subject constitutes his social environment and inside of which receives his meaning and value.

And the conducted analysis of the works states that the characters of Handke possess the possibility to describe themselves and their experience in the form of coherent story, constructed according to the laws of genre organisation of artistic text, i.e. narrative is presented as a possible way of subjectivity expression. This is the reason why narrator acts as a man of straw, which substitutes, replaces the author by himself. He is the character, which is inserted to the text, bearing only formal nature and categorically opposed to “concrete” or “real” author. It means that narrator performs in works the role of one of narrative instance. His presence in the text is mentioned by certain signs or traces.

Key words: philosophical-aesthetic problems, aesthetic basis, evolution of “I-subject”, harmonization, narrative, narrator, protagonist, context, “New Subjectivity”.